

Családpolitika és társadalmi igazságosság – Hogyan fektessünk felelősen és hatékonyan a humán tőkébe?

Bevezetés

Napjainkban, amikor láthatóan a gazdasági megközelítés lett népszerű és széles körben használatos a társadalmi élet különböző jelenségeinek elemzésére és megvitatására, hasznos lehet a humán tőke fogalmának bevonása a családpolitika szerepéről szóló párbeszéd ösztönzése érdekében. A cikk a családpolitikát azon területek egyikeként elemzi, ahol a társadalmi igazságosság gondolatának megvalósítása fontos feladat. Ez a némileg marginalizálódott és jelenleg a társadalmi egyenlőségnél kevésbé népszerű fogalom hasznos keretként szolgálhat a fontos társadalmi-gazdasági és demográfiai kérdések megvitatásához. Így tehát a cikk célja, hogy felülvizsgálja a társadalmi igazságosság jelentését, és bemutassa ennek a megközelítésnek a lehetőségeit, egyben szükségességét a társadalompolitika megtervezése, végrehajtása és értékelése során. Mindez a szociálpolitika (ezen belül megkülönböztetve a szociális segélyezés és a családpolitika területét) és a társadalmi igazságosság meghatározásának és értelmezésének áttekintésével jár együtt, feltárva és elmagyarázva a család szerepét a humán tőke fejlesztésében, ami a társadalompolitika alapvető és meghatározó célja. Családpolitikai szempontból a cikket néhány lengyelországi példa illusztrálja a 2015–2021 közötti időszakból.

A jelenlegi demográfiai válság fényében fel kell tenni a kérdést, hogy az aktuális helyzet, azaz a társadalmi jóléthez való egyenlőtlen hozzájárulás és a feladatok, felelőségek és források igazságtalan elosztása – legalábbis bizonyos mértékig – a korábbi társadalompolitikai intézkedések kialakításának következménye-e. Ebben az összefüggésben a cikk mellett érvel, hogy azon családok, amelyek a humán tőke fő forrását jelentő gyermekeket nevelnek, a társadalmi működéshez és a társadalmi-gazdasági fejlődéshez arányaiban nagyobb mértékben járulnak hozzá. Demográfiai szempontból fenntarthatatlan korunk egyik legnagyobb problémája az, hogy ezt a különleges és alapvető szülői szerepet nem mindig ismerték el és gyakran még mindig nem kompenzálják kellőképpen. Lengyelország esetében ennek megváltozása 2016-ban, a „Család 500+” („Rodzina 500+”) program bevezetésével kezdődött, amelyet az elmúlt években bevezetett családpolitikai eszközök követtek. Ezen a területen a cikk elmagyarázza és leírja, hogy a családok működése alapvető szinten hogyan kapcsolódik a társadalmi-gazdasági fejlődéshez, és érvel amellett, hogy a családpolitikát miért kell a társadalmi igazságosság keretében megtervezni és elemezni. Ebben az összefüggésben a „közlegelők tragédiája” és a „potyautas-probléma” kérdését is előhozza, mivel ezek hasznos fogalomként szolgálhatnak a társadalompolitikán és a társadalmi-gazdasági fejlődésen belüli alapvető kölcsönhatások és interdependenciák magyarázatához. A dokumentum nemcsak a családpolitika, hanem a társadalompolitika egészének tervezésében, kidolgozásában, végrehajtásában és értékelésében részt vevők számára is hasznos nézőpontot kínál.

¹Michał A. Michalski a KINCS Családi értékeke nemzetközi hálózatának tagja

A cikk azt a következtetést vonja le, hogy a családpolitikai intézkedések kialakításának és értékelésének folyamata során három elvet és kritériumot kell egyszerre szem előtt tartani: (1) a humán tőke fenntartása és létrehozása, (2) felelősség és (3) társadalmi igazságosság.

Kulcsszavak: családpolitika, társadalmpolitika, társadalmi igazságosság, humán tőke, felelősség.

Humán tőke – a társadalmpolitika célja

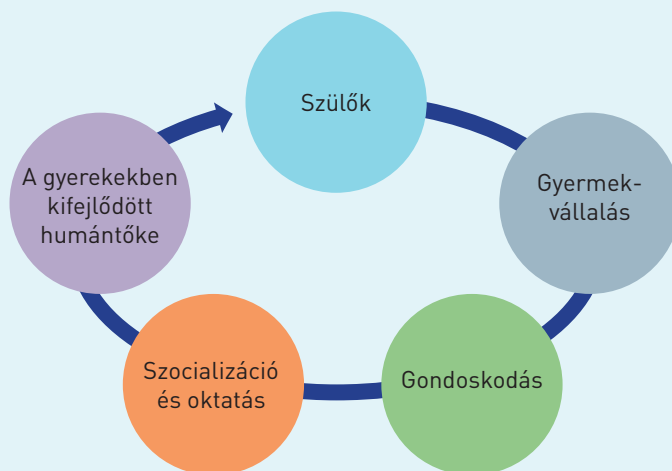
A családpolitika a közbeszédben – legalábbis Lengyelországban – igen népszerű témának³ tűnik. Lengyelországban érdeklődést leginkább a „Család 500+” program irányában tanúsítottak, amely az első figyelemre méltó és hosszú távra irányuló eszköz volt, amely minden családot támogatott, nem csak az anyagi szempontból rászorulókat. A kérdés körül zajló – gyakran közgazdászokat is bevonó – viták jól mutatják, hogy a fókusz túl gyakran helyezik a rövid távú eredményességre és a költséghatékonyságra, és szinte soha nem a társadalmi igazságosságra. Úgy tűnik, hogy az utóbbi nemcsak egy elfeledett, hanem igazán meg sem értett perspektíva. Ezzel a problémával foglalkozik Dariusz Pieńkowski, aki arról ír, hogy „(...) az igazságosság fogalma nem népszerű a közgazdászok körében, és alkalmazása gyakran „nem gazdasági” területekre korlátozódik” (Pieńkowski 2013, 9. o., vö. Wilkin, 1997, 23. o.).

Ezért tűnik szükségesnek ennek a koncepciónak a felülvizsgálata, mivel valójában növelheti a szociális rendszer különböző elemei közötti kölcsönös függőség megértését, és segíthet a gazdasági szem-

pontból humánerőforrás-válsághoz vezető demográfiai hanyatlás kezelésében hatékony eszközök kidolgozásában.

A társadalmpolitika meghatározása: „(...) a közintézmények olyan tevékenységei, amelyek közvetlenül az emberek jólétére irányulnak. Tágabb értelemben olyan területeket foglal magában, mint az oktatás, az egészségügyi ellátás, a munkaerőpiac vagy a lakhatási feltételek, míg szűkebb értelemben a jövedelmekre és – ritkábban – a fogyasztásra terjed ki” (Panek 2020, 437. o.). Ez azt jelenti, hogy a társadalmpolitika alapvető célja a humán tőke létrehozásának biztosítása. Mivel már tudjuk, többek között Gary S. Becker meghatározó gondolatainak köszönhetően (Becker 1993, 21. o.), hogy ezen tőke fő forrása a család, kijelenthető, hogy a társadalmpolitika fő feladata az, hogy optimális feltételeket biztosítson a szülők számára a gyermekek vállalásához, ellátásához, neveléséhez, gondozásához és társadalomba való bevezetéséhez, amelyek a humán tőke fejlődését eredményezik. Ezt a folyamatot az alábbi 1. sz. ábra mutatja be.

1. sz. ábra: A család és a szülőség mint a humán tőke forrása

³A közbeszédben a kifejezés „családbarát szemlélet” formájában is megjelenik – a két kifejezést rokon értelműnek fogjuk tekinteni.

A társadalompolitika fogalmában nagyon könnyű felfedezni a társadalmi igazságossággal való kapcsolatot, mivel: „(...) a társadalompolitika racionalitásának értékelése a következő kérdésre adott válasz körül forog: ki felé irányulnak az ellátások és milyen hatással vannak a kedvezményezett helyzetére? Különösen azt a kérdést kell megválaszolni, hogy az ellátásokat a leginkább rászorulóknak kapják-e meg, és hogy az ellátások összege lehetővé teszi-e a kedvezményezettek anyagi

helyzetének érezhető javulását” (Panek 2020, 437. o.). Ebből levonható az a következtetés, hogy a társadalompolitikának – a humán tőke létrehozása mellett – biztosítania kell, hogy az igazságosság a társadalmi viszonyok széles körében valósuljon meg. Ez egy jól használható perspektívát és keretet biztosít a társadalmi igazságosság számára a társadalompolitika megtervezéséhez és értékeléséhez, beleértve a családpolitikát is.

A társadalmi igazságosság mint a társadalompolitika víziója

Stein Ringen megerősíti, hogy a társadalmi igazságosságot a szociális ügyek kezelésének kívánt állapotaként lehet értelmezni, aki a család társadalomban való jelenléte tág kontextusának elemzése alapján azt mondta, hogy „a társadalomtudományok tágabb perspektívájában, ahol otthon érzem magam, az igazság az, ami a vízióvá válik” (Ringen 2009, 175. o.). Természetesen hangsúlyozni kell, hogy egyrészt a társadalmi szerveződés eltérő fogalmai, másrészt az igazságosság fogalmának összetettsége, valamint szociokulturális közvetítésük miatt a megoldás nem nyilvánvaló. Ezt a problémát jól látja David Miller, aki az alábbiakat írja: „az igazságosság minden alapvető fogalma más társadalmi modellhez kapcsolódik, és egyetlen társadalmi modellt sem fogadják el olyan széles körben, hogy az igazságossággal kapcsolatos vitákat meg lehessen oldani. Az igazságosság fogalmának további megvilágítása érdekében először is részletesebben meg kell vizsgálni, hogy milyen tényezők befolyásolják az embereket abban, hogy az egyik társadalmi modellt fogadják el szemben a másikkal; másodszor pedig meg kell vizsgálni, hogy a felkínált modellek bármelyike ellátható-e racionális indoklással” (Miller 1974, 399. o.).

Ennek a kijeletésnek az egyik fontos következtetése az, hogy az igazságosság állapotát nem könnyű elérni. Valószínűleg ez az oka annak, hogy az elmúlt években a társadalmi igazságosságot gyakran felváltotta az egyenlőség, mint elsődleges elképzelés vagy érték. Bár az egyenlőség hasonlónak tűnhet az igazságossághoz, nem szabad összetéveszteni ezt a két fogalmat – ezek nem azonosak, ugyanakkor bizonyos mértékben kapcsolódnak egymáshoz. Ahhoz, hogy ezt láthassuk,

utaljunk John Rawls munkájára, aki az egyik legelismertebb tudós a témában. Az igazságosság két jól ismert alapelvének szerzője az alábbiakat jelentette ki: „(...) Az első: mindenkinek egyenlő joga kell, hogy legyen az egyenlő alapvető szabadságok lehető legszélesebb rendszeréhez, amely összeegyeztethető a mások számára hasonló szabadságok rendszerével. A második: a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket oly módon kell kezelni, hogy azok (a) észszerűen mindenki számára előnyösek legyenek, és (b) a mindenki számára elérhető pozíciókhoz és szolgáltatásokhoz kapcsolódjanak” (Rawls 2009, 107. o.).

E két elv alapján Rawls az igazságosság általánosabb fogalmát hozza létre: „Minden társadalmi értéket – a szabadságot és a lehetőséget, a jövedelmet és a vagyont, valamint az önbecsülés társadalmi alapját – egyenlően kell elosztani, kivéve, ha ezen értékek bármelyikének (vagy mindegyikének) egyenlőtlen eloszlása mindenki számára előnyös” (Rawls 2009, 109. o.).

Hasonlóképpen írja le az igazságosság lényegét Chaïm Perelman, aki azt javasolja, hogy az igazságosság elvének lényegét úgy ragadják meg, mint a hasonló esetek hasonló módon való kezelésének helyzetét. Eszerint: „meghatározhatjuk tehát a formális vagy absztrakt igazságosságot olyan cselekvési elvként, amely szerint az ugyanabba az alapvető kategóriába tartozó entitásokat azonos módon kell kezelni” (Perelman 1963, 16. o.; idézi Perlikowski 2020, 23. o.).

Manapság különösen fontos Rawls és Perelman fenti definícióját egyaránt felidézni, amikor az egyenlőségre olyan politikai gyógyszerként tekintenek, amely minden betegséget képes meggyógyítani. Sajnálatos módon ugyanakkor

a nemzedékek közötti interakciók és kölcsönös függőségek hosszú távú perspektíváit, amelyek oly nyilvánvalóak a családi életben, gyakran figyelmen kívül hagyják. Ezzel a kérdéssel analóg módon Rawls is foglalkozik, aki azt írja, hogy „(...) a generációk időben egymást követik” (Rawls 2009, 419. o.), és a tényleges anyagi előnyök átadása csak egy irányban történik. Ez nem tűnik igaznak a generációk közötti szolidaritáson alapuló nyugdíjrendszerekre. Úgy tűnik, Rawls ezt a lehetőséget más szempontból is érinti, amikor azt írja, hogy

„ez a helyzet változhat, és erre tekintettel az igazságosság kérdése itt nem merül fel. Igazságos vagy igazságtalan az, ahogyan az intézmények a természeti korlátokat kezelik, és ahogyan felépítik őket, hogy kihasználják a történelmi lehetőségeket” (Rawls 2009, 419. o.). A fenti elemzés alapján megállapítható, hogy az igazságosságra a társadalompolitika kialakításának és értékelésének szükséges kritériumaként kell tekinteni, amelyre később visszatérünk.

A család- és társadalompolitika – mi igazságos és mi nem?

Ha illusztrálni akarjuk az igazságosság és az egyenlőség dilemmáit és különböző értelmezésüket, valamint a felelősség szerepét mint fontos, de valahogy figyelmen kívül hagyott kategóriát, érdemes megvizsgálni, hogy milyen attitűdök voltak jelen a családokkal szemben a társadalompolitikán belül. Az itt bemutatott kép némileg megfelelhet az európai általános helyzetnek, de elsősorban az elmúlt három évtized lengyel kontextusát tükrözi. Eddig két következtetést vontunk le: először is a társadalompolitikát az igazságosság és a felelősség kell, hogy meghatározza. Ráadásul a demográfiai hanyatlás, amely jelenleg sok társadalmat érint, több évtizednyi társadalmi igazságtalanság következménye lehet. Ezt a következő bekezdésekben ismertetjük és magyarázzuk el.

Amikor visszatekintünk a tizenkilencedik és huszadik század fordulójára, arra a korszakra, amikor az úgynevezett szolidaritási (felosztó-kirovó) nyugdíjrendszerek és a szociális segélyezés intézménye kialakult és fejlődött, azt látjuk, hogy a világ a demográfiai trendek tekintetében egészen másképp nézett ki, mint manapság. Egy témakör különösen fontos: azokban az időkben érvényben volt egy alapvető feltételezés, amely nyilvánvalónak és szilárdnak tűnt: az emberek mindig is házasságokat kötnek majd, és elég gyermekük lesz ahhoz, hogy elérjék a népességszám fenntartásához szükséges termékenységi rátát. Ma már több mint világos, hogy ez a feltételezés már nem érvényes. Általában a nyugati civilizáció és kultúra mélyreható átalakulásának következménye, ami a XX. században történt. E folyamatok legfontosabb jellemzőinek felsorolásához olyan trendeket és jelenségeket említhetünk, mint a modernizáció, a szekularizáció, az individualizáció, a társadalmi

élet kommercializálása, az ellenkultúra vagy a késői posztmodernizmus (lásd: Lesthaeghe 2000, Michalski 2021).

A társadalompolitika, különösen a szociális segélyezési rendszerek tekintetében, nem reagált erre a változásra, amelynek – be kell vallanunk – inkább evolúciós, mint forradalmi jellege volt. Valószínűleg ezért nem volt olyan könnyű észrevenni, hogy a házassággal és gyermekvállalással kapcsolatos hozzáállás a társadalomban mélyreható változáson ment keresztül. Ez a család mint a társadalmi stabilitáshoz, jóléthez és fejlődéshez való alapvető hozzájárulás fokozatos marginalizálódását eredményezte. Így a társadalmi igazságosság kritériuma egyre kevésbé lett fontos, és azt egyre gyakrabban váltotta fel az egyenlőség elve, amelyet egyéni perspektívában valósítottak meg, ami nem elegendő a házasság és a család természetének és egyedi felépítésének megértéséhez. Ezért a házassági kötelék, amelyre évszázadok óta különleges intézményként tekintettek nyugaton (Berger & Kellner 1964), kezdte elveszíteni egyedülálló státuszát, és elkezdtek inkább úgy kezelni, mint egyet a kapcsolatok sorából, amelyben a szabad egyén létezhet a társadalom kontextusában. Itt is megvalósult az egyenlőség elve, amely azt a társadalompolitikai megközelítést eredményezte, hogy egyik kapcsolatot sem illetheti különleges bánásmód vagy pozíció. Ezért például a nyugdíjrendszerek évtizedeken keresztül nem tettek különbséget a nyugdíjösszegben, figyelembe véve a szülőséget és a gyermeknevelést (Esping-Andersen 2010). Az ilyen megközelítés eredményeként a szülőséget igazságtalanul kezelték, hiszen azok, akik úgy döntöttek, hogy gyermeket vállalnak és nevelnek, valójában nyugdíjba vonulásukkor alacsonyabb juttatásra

számíthattak – mivel részben vagy teljesen fel kellett hagyniuk szakmai tevékenységükkel.

Ami a lengyel családpolitikát illeti, e tekintetben fontos változás történt a probléma kezelése érdekében. 2019. március 1-jén elindult a „Anya 4+” („Mama 4+”) program, amely minimumnyugdíjat biztosít azoknak a szülőknek, akik négy vagy több gyermeket neveltek fel. Ez a megoldás egy apró, de fontos lépés a szülői és gyermekgondozási munka kompenzálására és előmozdítására, amely munkát ritkán értenek a humán tőke létrehozását lehetővé tevő, hosszú távú befektetésnek.

Ami a nyugdíjrendszereket illeti, egyértelműen ki kell mondani, hogy amennyiben nem veszik figyelembe azoknak a szülőknek a közvetett hozzájárulását, akik a jövőbeli gazdasági tevékenységükkel a nyugdíjalap összegét meghatározó gyermekeket nevelnek fel, az nemcsak igazságtalan, de rövidlátó hozzáállás is egyben. Talán, és ez nagyon érdekes és fontos kérdésnek tűnik, az ilyen rövidlátás befolyásolta és erősítette az individualista megközelítést, valamint azt, hogy egyre többen fordultak el a házasságtól és a szülőségtől, mint vonzó életmódtól. Más szóval úgy tűnik, hogy a társadalompolitika – és különösen a nyugdíjrendszer – természetlenné tette a talajt, amelyről létük függ. Ez azt jelenti, hogy a társadalompolitika – legyen szó szociális segélyezésről vagy családpolitikáról – kialakításakor a felelősök elfelejtették, hogy a család teszi lehetővé a társadalmi-gazdasági reprodukciót (Michalski 2014). Ennek a problémának a felismerése érdekében ésszerű a potyautas-probléma (Grossman, Oliver 1980) és a közlegelők tragédiája (Hardin 1968) fogalmainak alkalmazása, amelyek hasznos eszközöknek bizonyulnak a társadalompolitikai tervezés dilemmáinak értékeléséhez és megvitatásához.

Ebben a tekintetben sokkal könnyebb észrevenni a nyugdíjrendszerek és általában a társadalompolitikai mechanizmusok tökéletlenségét. Sokkal világosabbá válik az is, hogy sok szempontból

azok számára kínáltak „bónuszokat”, akik inkább a saját egyéni jólétükbe és jóllétükbe fektettek be, ahelyett, hogy megosztották volna idejüket, eszközeiket és készségeiket a gyermeknevelés során. Társadalmi és gazdasági szempontból ez a fajta életstratégia összehasonlítható a blicceléssel. A közlegelők tragédiája fogalmának fényében nyilvánvalónak tűnik, hogy a társadalom nem minden tagja járul hozzá arányosan az általa élvezett jólét költségeihez, és megესik, hogy azok, akik kevésbé járultak hozzá azokhoz, mint mások, magasabb juttatásokban részesülnek.

Fontos kiemelni a társadalompolitika adott jogi és intézményi kialakításának ezt a „szocializációs” vagy „nevelési” aspektusát, amely a döntéseik meghozatala során különböző „számításokat” végző polgárok hozzáállását és döntéseit alakítja és befolyásolja. Más szóval, ha a rendszer úgy kínál bizonyos előnyöket, hogy nem szükséges megfizetni azok költségét, akkor biztosan sokan döntenek majd mellette. Ez azt jelenti, hogy a jelenlegi demográfiai helyzetben a végső felelősség nem tulajdonítható egyszerűen a társadalom tagjai által hozott konkrét döntéseknek.

A közlegelők tragédiájának és a potyautas-problémának a fent említett fogalmai alapján könnyebben belátható, hogy a család volt az, amelyet kizsákmányoltak és alábecsültek. Ez azt jelenti, hogy a társadalompolitikát nagymértékben eltorzíja a társadalmi igazságtalanság, amely gyakran jogi formát ölt, intézményesül és kulturálisan állandósul.

Ezért – különösen a mai kedvezőtlen demográfiai tendenciákkal összefüggésben – alaposan meg kell vizsgálni és indokolni, hogy a családpolitikát miért kell a társadalmi igazságosság elérésének és előmozdításának alapvető gyakorlataként értelmezni. Ennek megfelelően természetesen be kell vonni a társadalmi igazságosságot, mint a társadalompolitika kialakításának és értékelésének hasznos kritériumát.

Az igazságos családpolitika és a hatékony humán tőke-teremtés felé

Az egyik probléma, amivel szembe kell néznünk, az, hogy a családpolitikát nem mindig különböztetik meg körültekintően a szociális segélyezéstől, amelynek más célokat kell szolgálnia. Ebben a tekintetben valóban van némi zavar a fogalmakban, ami nem könnyíti meg és nem teszi haté-

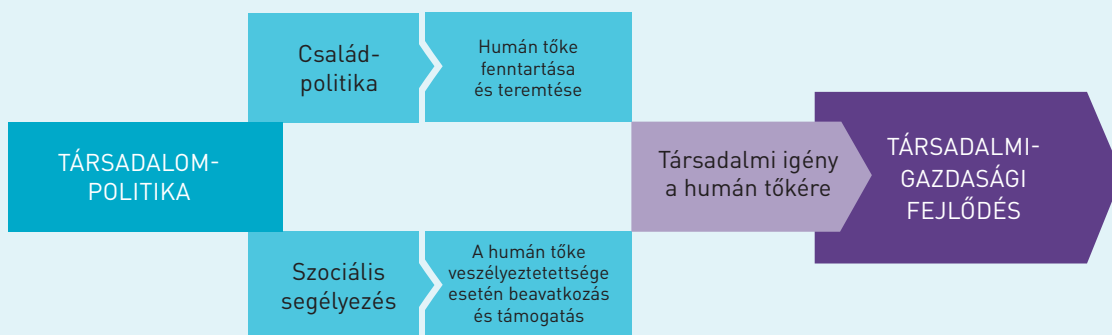
konyabbá a családpolitikáról szóló diskurzust (Fandrejewska-Tomczyk 2019). Így tehát hasznos felidézni a családpolitika definícióját: A családpolitika gazdaságtana című könyvben azt olvaszuk, hogy „a családpolitika a nukleáris családra és annak szükségleteire összpontosít, különös tekin-

tettel a gyermekvállalással és a gyermekneveléssel kapcsolatosakra, és tekintettel az alacsony szintű termékenységre, amely nem garantálja a reprodukciót a fejlett országokban, viszonylag nagy figyelmet kell fordítani elsősorban a gyermekvállalást ösztönző megoldásokra” (Kotowska 2021, 18. o.). Ez a különbségtétel abban is hasznos, hogy a családpolitikát nem költségnek vagy tehernek, hanem a humántőkébe és a tágabb értelemben vett társadalmi-gazdasági fejlődésbe történő beruházásnak tekinti. Különösen a humán tőke kategóriája hasznos jelen helyzetben a családpolitikák alapvető szerepének megértésében a társadalompolitika felől szemlélve.

A jobb érthetőség kedvéért a szociális segélyezés és a családpolitika közötti különbség jobban megérthető, ha a humán tőke, mint a társadalompolitika végső eredménye felől nézzük azt, amint

azt a 2. sz. ábra mutatja. Míg a szociális segélyezés válsághelyzetekben történő beavatkozást jelent bizonyos problémák megoldása érdekében, a családpolitikának arra kell törekednie, hogy megteremtse és optimalizálja a családok számára a feladataik megfelelő ellátásához szükséges feltételeket. A humán tőke mint kategória hasznos lehet a társadalompolitika e két területe közötti határ megtalálása szempontjából is – a szociális segélyezés esetében a cél az, hogy segítséget és támogatást nyújtsunk olyan helyzetekben, amikor a humán tőke létrehozása veszélybe kerül vagy leállt, míg a családpolitika esetében az, hogy – szükség esetén – biztosítsuk és erősítsük a humán tőke-felhalmozás folyamatát. Hasonlóképpen, ez a helyzet a társadalmi tőkével (Michalski 2014, 72-5. o.), amelyet itt nem tárgyalunk.

2. sz. ábra: Családpolitika és szociális segélyezés – a társadalompolitika két eleme, amelyek a humán tőke felé irányulnak a társadalmi-gazdasági fejlődés érdekében

Ha elfogadjuk azt az elképzelést, hogy a családpolitika nem helyettesítheti a család feladatait, hanem inkább természetes módon könnyíti meg azok elérését, a felelősség kategóriája kerül előtérbe. Ebben az esetben egy másik hasznos viszonyítási pontként szolgálhat a családpolitika hatékonyságának elemzéséhez. Amennyiben a családok felelősséget vállalnak azokon a területeken, amelyek hozzájuk tartoznak, akkor a családpolitika célja nem az, hogy megelőzze ezt a felelősséget, vagy megnehezítse ennek a felelősségnek a teljesítését. Végezetül, e tekintetben hasznos lenne megvizs-

gálni azt is, hogy a családokban növekszik-e a humán tőke létrehozásának mennyisége és minősége vagy sem. Ami a felelősséget illeti, érdemes megvizsgálni David Schmidtz érvelését, aki rámutat az úgynevezett felelősség kiszervezésének hatására, amely a nem megfelelően kialakított társadalompolitikával összefüggésbe hozható kockázat és fenyegetés, különösen a szociális segélyezés tekintetében. Azt írja, hogy „a politikai árkok mindkét oldaláról sokan megjegyzik, hogy amikor a szegények támogatására szociális segélyezési programokat hoztak létre, általános életminő-

ségük romlani kezdett, még akkor is, ha a társadalom többi része számára az életminőség folyamatosan javult. Miért? A minőségromlás, ha valaha is megtörtént, egybeesett e programok sikereivel a nem dolgozó szegények jólétéért való felelősség kiszervezésében” (Schmidtz 2019, 129–130. o.).

Ha egyetértünk azzal, hogy a társadalompolitika fő célja a humán tőke megteremtése és fenntartása, akkor ez a kategória – ahogy itt javasoljuk – gyakorlati eszközként szolgálhat a családpolitika megfelelőségének és hatékonyságának értékeléséhez. Ez érvként is szolgálhat azok számára, akik kritizálják a családpolitikát, utalva az elköltött források hatékonyságára. Ez azt jelentené, hogy – ha a humán tőke mennyisége és minősége kritériumát alkalmazzák – valóban objektívabban lehetne érvelni, hogy az erőforrásokat elpazarolták-e vagy sem. Ugyanakkor ez a megközelítés a társadalmi igazságosság fogalmára utalna, mivel lehetővé tenné annak értékelését, hogy az eszközöket vagy erőfeszítéseket megfelelően kezelik-e, és igazságosan osztják-e el a különböző társadalmi csoportok vagy tagok között.

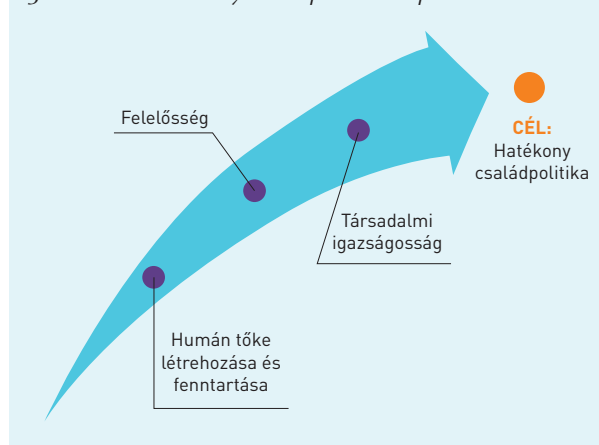
E kérdés szemléltetése céljából felidézhetjük a „Család 500+” programot, amely a lengyel családpolitika terén elért áttörést szimbolizálja. 2016-os bevezetéséig soha nem került sor ilyen nagy összegű pénzügyi transzferre az államtól a családok részére. Emellett működtek rendszeres szociális segélyprogramok. A „Család 500+” program bevezetését a kezdetektől fogva kritizálták, főként a nem kielégítő pronatalista hatások miatt támadták, anélkül, hogy figyelmet szenteltek volna a program humán tőke-beruházásokra gyakorolt

hatására. (vö. Gromada 2018; Brzezinski, Najsztub 2017; Kucharska 2020; Panek 2020; Paradysz 2021; Bartnicki, Alimowski 2022). A Lengyelországra vonatkozó adatok valóban megerősítették, hogy a program a gyermekszegénység jelentős csökkenését eredményezte, ami az egyik legnagyobb társadalmi probléma volt a „Család 500+” (Szarfenberg 2019) bevezetése előtt. Ezért ennek a családpolitikai eszköznek a fényében érdemes nem szociális segélyként tekinteni arra, hanem pontosan a szülői munka kompenzációjaként és a jövőbeli humán tőkébe való befektetésként, amely az egész társadalom jólétének forrása lesz. Ez azt jelenti, hogy a fiatal generáció által – például adók formájában – termelt előnyök a nyugdíjas generációt is támogatni fogják. Ugyanakkor ez a program teljesíti a fent említett felelősségi kritériumot, mivel támogatja a szülők mindennapi tevékenységét, akik a legmegfelelőbb és legalkalmasabb személyek a nevelés folyamatának elvégzésére és a felelősség vállalására. Azt is hozzá kell tenni, hogy ez a gyermekeket nevelő családoknak szánt pénzügyi támogatás nem fedezi a szülők és a családok által annak érdekében viselt teljes költséget, hogy felkészítsék a gyermeket a társadalmon belüli, független életére. Azt is meg kell említeni, hogy például a munkaerőpiacon (Letablier et al. 2009) és a nyugdíjrendszeren belül még mindig sokat kell tenni a társadalmi igazságosság eléréseért, például meg kell szüntetni azokat az akadályokat, amelyek a szülőséget olyan tényezővé teszik, amely a jövőben csökkenti a tisztességes fizetés és a megfelelő szociális biztonság esélyeit.

Ajánlások és következtetések

A cikk fő következtetése az, hogy a családpolitikák tervezése és értékelése során három elvet kell figyelembe venni, amelyek egyszerre szolgálhatnak kritériumként: (1) humán tőke fenntartása és létrehozása, (2) felelősség és (3) társadalmi igazságosság. Ez az alábbi ábrán látható.

3. sz. ábra: A hatékony családpolitika alapelvei

Nyilvánvalónak tűnhet, de soha nem szabad elfelejtenünk, hogy a társadalom összetettsége és dinamikus jellege miatt a szabályozás kialakítása – bár fontos és hasznos – soha nem volt könnyű feladat. Ugyanez vonatkozik a jelenlegi demográfiai válság okaira vonatkozó kérdésre is, amely egy szélesebb körű egzisztenciális válság tünete a Nyugaton.

Ez a cikk további javaslatokat tartalmaz e tekintetben, és ezért hangsúlyozza a társadalmi igazságosság és felelősségvállalás perspektíváját, mint amelyeket be kell vonni a családpolitika, valamint általában a társadalompolitika tervezésének és értékelésének folyamatába. Itt is érdemes emlékeztetni arra a fontos ajánlásra, hogy a hatékony családpolitikák kialakítása érdekében ezeket egyértelműen el kell különíteni a szociális segélyezéstől, még akkor is, ha valójában kölcsönösen függnek egymástól.

Amikor a családról van szó, egyértelműnek tűnhet Gary S. Becker nyomán, hogy ezt az alapvető társadalmi intézményt a gazdaság- és társadalompolitika egyéb fontos egységei közé kell sorolni. Sajnálatos módon a családpolitikával kapcsolatos konfliktusok és viták gyakran még mindig ennek a tudásnak a hiányát mutatják. Néha túlságosan leegyszerűsített módon közelítik meg a témát, amikor a családpolitikát csak a ráfordítások és költségek kérdéseként értelmezik. Ennek a megközelítésnek a rövidlátásával a következő rész foglalkozik jól: „a család látja el a piacot emberekkel: ő a humán tőke egyetlen és legfontosabb előállítója” (Giza-Poleszczuk 2005, 200. o.), és hogy „(...) a család gazdasági szerepe a humán tőke reprodukciójában már régóta hangsúlyozott; nem csak abban az értelemben, hogy életet teremt és „befektet” a gyermekek oktatásába, készségeibe vagy „ízlésébe” (kulturális tőkéjébe), hanem a szabadidő, a regeneráció vagy akár az egyéni motiváció külvilágban (munka, közéleti tevékenységek stb.) való növelése értelmében.” (Giza-Poleszczuk 2005, 18. o.).

Ha már nem maradt kétségünk afelől, hogy a család működése milyen hatást gyakorol a humán tőke létrehozására, akkor nincs más lehetőségünk, mint

a családpolitikát a társadalompolitika egyedülálló területének tekinteni. Ebben a tekintetben a feladata elsősorban az, hogy megvédje és megőrizze az optimális feltételeket a családok számára, hogy „termelhessék” ezt a gazdaságilag alapvető tőkét (vö. Michalski 2020).

Úgy tűnik, hogy a fent említett védelem – mint a hatékonyság értékeléséhez szükséges kritérium – közvetlenül kapcsolódik a társadalompolitikához és az igazságosság elvéhez. Ez azt bizonyítja, hogy a fiatal generáció szocializációja és nevelése formájában megvalósuló szülői erőfeszítés eredményeit bizonyos mértékig „közlegelőként” kezelik, amelyet a társadalom tagjai túlzottan és egyenlőtlenül használnak ki. Ez leginkább a generációk közötti szolidaritáson alapuló nyugdíjrendszerek esetében nyilvánvaló. Ebben az összefüggésben Rawls érdekes felvetésként azt írja, hogy „nyilvánvalóan, ha minden generáció nyer (kivéve talán a legkorábbiakat), a feleknek meg kell állapodniuk a megtakarítás elvében, amely biztosítja, hogy minden generáció megkapja, ami az elődeitől esedékes, és továbbadja tisztességes hozzájárulását azoknak, akik utána jönnek” (Rawls 2009, 419. o.).

Ezért az olyan társadalmi igazságosságot, amelyet az internalizált felelősség követelményeinek eltörlése nélkül vezetnek be, szükség szerint és megfelelő keretben és viszonyítási alapként kell alkalmazni nemcsak a családpolitika, hanem általában a társadalompolitika megtervezéséhez és nyomon követéséhez is (Schmidt 2019, 33. o.).

Ennek megfelelően reméljük, hogy ha ez a változás bekövetkezne, és a társadalmi-gazdasági rend igazságosabbá válna, arra a fiatal generációk házasságkötéssel, a családalapítással és gyermekvállalással reagálnának. Jelenleg ez a legkívánatosabb forgatókönyv, ha valóban el akarjuk kerülni a humán tőke hiányát, amely a hamarosan bekövetkező demográfiai télnak csak az egyik tünete lenne. Arra az esetre, ha ez nem történne meg, fel kell készülnünk egy olyan jövőre, amelynek semmi köze azokhoz az álmokhoz, amelyeket magunknak és az eljövendő generációknak elképzeltünk.

Felhasznált irodalom

- Bartnicki, S., Alimowski, M. (2022): W poszukiwaniu demograficznych efektów rzadowego programu „Rodzina 500 Plus”. *Studia Socjologiczne* 2022 1 (244), 193–219, DOI: 10.24425/sts.2022.140601.
- Becker, G.S. (1993). *Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Berger, P., Kellner, H. (1964): *Marriage and the Construction of Reality: An Exercise in the Microsociology of Knowledge*, *Diogenes*, 12: 1.
- Brzeziński, M., Najszub, M. (2017): The impact of “Family 500+” Programme on household incomes, poverty and inequality. *Social Policy*. 1 ENG/2017: 16-25.
- Esping-Andersen, G. (2010): *Społeczne podstawy gospodarki postindustrialnej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP w Warszawie, Warszawa.
- Fandrejewska-Tomczyk, A., (szerk.), (2019): *Polityka społeczna. Wspieramy ludzi, nie kryzysy*. Warszawa: Warsaw Enterprise Institute. <https://zpp.net.pl/wp-content/uploads/2019/03/Polityka-spo%C5%82eczna-Wspieramy-ludzi-nie-kryzysy.pdf>
- Giza-Poleszczuk, A., (2005): *Rodzina a rendszer społeczny. Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gromada, A. (2018): Czemu służy Program Rodzina 500 plus? Analiza celów polityki publicznej i polityki partyjnej. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, Year LXXX, vol. 3: 231–244.
- Grossman, J., Oliver D. Hart O.D., (1980): Takeover Bids, The Free-Rider Problem, and the Theory of the Corporation. *The Bell Journal of Economics*, Vol. 11, No. 1, (Spring, 1980), pp. 42–64.
- Hardin, G. (1968): *The Tragedy of the Commons*. Science, New Series, Vol. 162, No. 3859 (Dec. 13, 1968), pp. 1243–1248.
- Jakubiec, M. (2012): Państwo opiekuńcze czy minimalne?, in: W. Zuciak, J. Mysion Byrska (Ed.), *Równość w życiu publicznym*. Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie.
- Kotowska, AZAZ (2021): Uwarunkowania polityki państwa wobec rodzin, in: J. Szczepaniak-Sienniak (Ed.), *Ekonomia polityki rodzinnej. Wybrane zagadnienia*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Kucharska, P., (2020): Ocena skuteczności Programu „Rodzina 500+” w zakresie ograniczenia ubóstwa i zwiększenia diety w Polsce. *Zeszyty Naukowe UEK* 5 (989): 83–100.
- Lesthaeghe, R., G. Moors G., (2000): Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World. *Review of Population and Social Policy*, No. 9, 2000, 121–170.
- Letablier, M.-T., Luci, A., Math, A., Thévenon, O. (2009): *The costs of raising children and the effectiveness of policies to support parenthood in European countries: a Literature Review*. European Commission.
- Michalski, M.A., (2014): *Znaczenie rodziny dla międzypokoleniowej transmisji kultury gospodarczej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Michalski, M.A., (2020): Ekologia rodziny „kapitału ludzkiego” i jego przyszłość wobec kondycji rodziny i materializacji kultury, in: M. M. Okosiewicz & K. W. Odarczyk (ed.), *Kształtowanie i rozwój kompetencji pracowników – problemy i wyzwania* (9-18. o.). Warszawa: Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT.
- Michalski, M.A. (2021): What Happened to Our Will to Serve in the West? Secularization, Individualism, Family and the Decline of the Civilization. *The Person and the Challenges. The Journal of Theology, Education, Canon Law and Social Studies Inspired by Pope John Paul II*, [S.l.], v. 11, n. 1, p. 89–102, mar. 2021. doi:<http://dx.doi.org/10.15633/pch.3886>.
- Miller, D. (1974): The ideological backgrounds to conceptions of social justice, *Political Studies*, 22(4): 387–399. <https://doi.org/10.1111%2Fj.1467-9248.1974.tb00033.x>
- Panek, T., (szerk.), (2020): *Statystyka społeczna. Procesy społeczne, źródła danych i metody analizy*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Paradysz, J. (2021): Recenzja książki *Statystyka społeczna. Procesy społeczne, źródła danych i metody analizy* pod redakcją Tomasza Panka. *Wiadomości Statystyczne*. 66, 11: 64–68.
- Perelman, Ch., (1963). *The Idea of Justice and the Problem of Argument*. London: Routledge & Kegan Paul Limited.
- Perlikowski, . (2020): *Pluralizm i racjonalność w świetle idei demokracji deliberatywnej*. Pock: Wydawnictwo Naukowe Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Pocku.
- Piechowski, D. (2013): *Sprawiedliwość dystrybucyjna w świetle optimum Pareto i idei rozwoju zrównoważonego*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Rawls, J. (2009): *Teoria sprawiedliwości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ringen, S. (2009): *Citizens, Families & Reform*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Schmidt, D. (2019): *Dobrobyt społeczny a odpowiedzialność jednostki*. Wrocław: Fijorr Publishing.
- Szarfenberg, R. (2019): Dwa lata Programu 500 Plus a ubóstwo rodzin i dzieci, in: *Rodzina w społeczeństwie – relacje i wyzwania*, E. Osewska & J. Stala (ed.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków, 75–97. o.

Walzer, M., (2007): *Sfery sprawiedliwości. Obrona pluralizmu i równości*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Wilkin, J. (1997): *Efektywność a sprawiedliwość jako problem ekonomiczny*, in: J. Wilkin (ed.), *Efektywność a sprawiedliwość*. Warszawa: Wydawnictwo Key Text.

Woźniak, M.G., *Jab o ski*, . (2008): *Nierówność społeczna i akumulacja kapitału ludzkiego a wzrost gospodarczy. Próba empirycznej weryfikacji zależności na przykładzie Polski*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, nr 786, Kraków.

.....

Az angol szöveget fordította: Kállay-Kisbán Kriszta
A fordítást lektorálta: Molnár Balázs